

ФАЛЬКЛОРНЫ ЗБОРНІК ХІХ ст. ЯК КРЫНІЦА ДАСЛЕДАВАННЯ МІФАЛАГІЧНЫХ ПОГЛЯДАЎ УКЛАДАЛЬНІКАЎ

Даследаванне міфа-фальклорнай спецыфікі традыцыйнай беларускай культуры прадугледжвае зварот да шырокага кола крыніц, сярод якіх надзвычай важнае месца займаюць нарадазнаўчыя выданні другой паловы ХІХ ст. Паводле вызначэння М. Азадоўскага, залатым векам у гісторыі фалькларыстыкі з поўным правам можна назваць 1860-я гады: «Гэта эпоха грандыёзных зборнікаў і вялікіх фальклорных праектаў, прычым тут шырока праяўляюцца, нібы спаборнічаючы паміж сабой, і асабістая і грамадская ініцыятыва» [1, т. 2, 209]. У гэты час у Маскве па ініцыятыве і коштам Таварыства аматараў расійскай славеснасці пад рэдакцыяй славяназнаўцы, паслядоўніка міфалагічнай школы П. А. Бяссонава (1828–1898) рыхтуецца зборнік «Беларускія песні» з падрабязным тлумачэннем іх творчасці і мовы, з нарысамі народнага абраду, звычаю і ўсяго побыту» (далей: «Беларускія песні»).

Адзначым, што з часоў вучобы ў Маскоўскім універсітэце П. Бяссонаў з’яўляўся вучнем знакамітага заснавальніка і прадстаўніка міфалагічнай школы ў Расіі Ф. Буслаева. У фондах аддзела пісьмовых крыніц Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве захаваліся яго студэнцкія запісы лекцый Ф. Буслаева [4, 36]. Разуменне Ф. Буслаевым народнасці ў рамантычным аспекце як «даўніны» не вылучэнне праблем фальклору ў самастойную галіну даследавання, а вывучэнне яго ў непадзельным адзінстве з мовай, старажытнай літаратурай і мастацтвам [1, т. 1, 27] надзвычай істотны паўплывала на навуковыя погляды даследчыка. Цікавасць П. Бяссонава прыцягвалі найперш філасофскія тэорыі, якія «ўзніклі ў атмасферы рэлігійна-філасофскіх ідэй заходнееўрапейскага рамантызму» [1, т. 2, 48]: сімвалічнае тлумачэнне міфалогіі Ф. Крэйцэра і інтуітыўнае пазнанне свету, тыпалагічнае параўнанне міфа з паэтычнай творчасцю Ф. Шэлінга. Невыпадкава, што першыя буйныя тэарэтычныя працы і дзейнасць П. Бяссонава па выданню архіўных матэрыялаў П. Кірэеўскага адразу сталі аб’ектам навуковай увагі і самага Ф. Буслаева, і А. Катлярэўскага.

Прыналежнасць П. Бяссонава, «натхнёнага прыхільніка маскоўскіх славянафілаў, аматара народнай славеснасці, чалавека надзвычай стараннага і нястомна працалюбівага» [6, 509], да міфалагічнай школы сцвярджаецца ў працах І. Ягіча «Гісторыя славянскай філалогіі» (1910) і М. Спяранскага «Руская вусная славеснасць» (1917). Сапраўды, у ацэнцы духоўнай культуры славян П. Бяссонаў стаяў на пазіцыях міфалагічнага кірунку, што выражалася ў наданні міфалогіі ўніверсальнага значэння як крыніцы народнай культуры.

Не падлягае сумненню, што як укладальнік і рэдактар «Беларускіх песень» П. Бяссонаў меў на мэце навуковую публікацыю тэкстаў каляндарна-абрадавых песень, «самых старажытных у любога народа, самых важных і звычайна менш за ўсё захаваных, а ў Белай Русі вядомых, на шчасце, больш,

чым у многіх іншых» [2, LXXXI]. Пры фарміраванні песеннага корпуса зборніка П. Бяссонаў арыентаваўся на найбольш старажытны пласт паэтычнай творчасці беларусаў, падаючы ўзоры, у вобразнай сістэме, сюжэтах і матывах якіх непасрэдна адлюстраваны элементы архаічных вераванняў і абрадаў.

Узоры каляндарна-абрадавага меласу, змешчаныя ў зборніку, разнастайныя ў жанравых адносінах: песні заклінальныя, велічальныя (заклінальна-велічальныя), лірычныя і жартоўныя, балады, духоўныя вершы, песні да карагодаў і гульняў, прыпеўкі. Прыналежнасць песні да таго ці іншага каляндарнага абрадавага комплексу з'яўляецца бяспрэчнай, калі ў ёй адлюстраваны адпаведныя матывы абрадавых дзеянняў, абрадавая сімволіка, міфалагічныя вобразы, заклінальныя формулы, пэўны тып рэфрэна ды іншыя атрыбутыўныя знакі. Гэта добра ўсведамляў і неаднаразова адзначаў П. Бяссонаў у каментарыях: песні, «звязаныя з абрадам, захоўваюць у сабе ўказанні на яго або на яго рысы» [2, 54].

Прынцып размяшчэння фальклорных тэкстаў у зборніку даказвае, што П. Бяссонаў меў уяўленне пра каляндарна-абрадавы комплекс, яго цыклізацыю і семантыку. Сярод жанраў, звязаных з каляндарнымі абрадамі, галоўнае значэнне рэдактар надаваў песеннаму жанру: «тое, што адбываецца ў абрадзе, апявае песня – нязменнае яго лютэрка» [2, 44]. Пакідаючы па-за ўвагай паэтыку, П. Бяссонаў аналізаваў, у асноўным, зместавы аспект. Як яркі прадстаўнік міфалагічнай школы, найбольшую ўвагу ў плане каментарыяў П. Бяссонаў надаў раздзелу купальскіх песень. З мэтай рэканструкцыі купальскага міфа ён імкнуўся прааналізаваць змест і функцыянальнасць купальскай песні, адлюстроўваючы бытаванне яе практычна на ўсіх этапах свята. Ён выяўлена, напрыклад, спавяшчальна-заклікальная функцыя песень пачатку свята «Да сядзіць Купала на плоце» ([2], тэкст 48) і «Хто ня йдзе на траўку, на зялёную» ([2], тэкст 84); заклінальная функцыя песні перыяду збору зёлак «На Купалле, на Яна» ([2], тэкст 79); прадудцыравальна-магічная функцыя тэксту «Каб мой лён» ([2], тэкст 81) у час аграрнай варажбы ля купальскага вогнішча.

Аднак абсалютызацыя міфалогіі як крыніцы народнай культуры абумовіла пэўную абмежаванасць аўтарскіх трактовак узораў каляндарна-абрадавага фальклору, часам змяншаючы і збядняючы яго семантычнае поле. Кантэкстуальна іх можна ўспрымаць як спробы вызначэння абрадавай функцыі фальклорнага тэксту, аднак па сутнасці яны такімі не з'яўляюцца. Напрыклад, да тэксту «Купала наша, Купала» ([2], тэкст 80): «Як Купала сама ўся ў золаце, на залатым троне, так і ў яе просяць таго ж самага: яна падае ў сваю, Купальскую ноч праз сілу траў і зялё; зеля таго шукаюць, праз яго здабываюць багацце ўсяго свету, робяцца панамі, валадараць над светам і знаходзяцца ў спакоі, падобна самой Купале» [2, 45]. У сямейна-бытавой песні «А ў суботу, у паўноч» ([2], тэкст 145), сюжэт якой вылучаецца «іранічнасцю, вобразным досціпам» [3, 183], П. Бяссонаў выяўляе аспекты рэалізацыі міфалагічнага вобраза Вялікай Маці: «пад уплывам Вясёлай Вялікай Маці жонка, што разгулялася, падаецца ў тым жа

становішчы, у якім бачылі мы Купалу і нашу Масленіцу» [2, 140]. У сэнсавасеміятычным полі каляндарна-абрадавай песнятворчасці П. Бяссонаў вызначае яшчэ цэлы шэраг міфалагем дэманічных істот: Чарнабога – апазіцыі Белуна (Белабога): «Ня-бог (тое ж, што чарнабог пры белабоге, другі, адваротны або адмоўны бок бажаства, сіла няўхільная, бядовая, крыніца страт, нябожаства, убоства» [2, 42]; Кадука – нячысціка-персаніфікацыі хваробы, што прыводзяць род ці паселішча да вымарачанасці: «*caduca*, злая немач, падучка, *caducus mordus*, *cado*, нячыстая сіла» [2, 59]; Беса – ніжэйшага нячысціка: «бес – персаніфікацыя адмаўлення (без-)» [2, 145], дэструктыўнага пачатку ці пустэчы.

У велікоднай абрадавай паэзіі рэдактар неаднаразова падкрэслівае прыпевы, «што паходзяць з старажытнасці дахрысціянскай» – «лалым (леля, ладо)» [2, 20]. На іх П. Бяссонаў звяртае асаблівую ўвагу, напрыклад: «Прыпеў песні вельмі старажытны. *Елим-я*, ператварыўшыся ў выклічнік ці выгук, мае тое ж значэнне, што наша *Ай люлі* (старажытнае ўсходняе *алелуя* ці *ай-лелуя*, крык урачыстасці і радасці ў гонар божастваў); разам *Елім-я Ладу* тое ж, што па-нашаму *Ай люлі Ладо*, *Ай лёшенькі Ладу*, *Люлі-люшенькі Ладо*, *Ай Дид-Ладо* і да т. п. Але ўсякі такі вокліч, перш чым крышталізаваўся ў выклічнік, вядома, у старажытнасці меў сэнс знамянальны і лёгка нават цяпер выяўляе вельмі кладаную канструкцыю. Так, *Ай люлі* (ад *люліць*, *люляць* – калыхаць і калыхацца, зыбаць і зыбацца) ўяна ёсць згаданае «*Ай калышы*, *Ай пакалыхвай*», і сапраўды, такі самы прыпеў у нашых песнях – *Эй качай*, *Знай покачивай*, *Качай-валяй*» [2, 154–155].

Навука, паводле П. Бяссонава, сутыкаецца з прабелам паміж найстаражытнейшымі звесткамі аб славянскіх багах і дадзенымі новага гістарычнага часу. А. Пыпін, адзін з найбольш строгіх крытыкаў П. Бяссонава, прызнаваў яго рацыю ў даследаваннях самага міфалагічнага працэсу, эвалюцыі міфалагічных вераванняў, форм і ступеней эвалюцыяніравання яе зместу. Ён адзначаў, што прыём аналогіі, які П. Бяссонаў выкарыстоўваў для тлумачэння ходу міфалагічнага працэсу (сапраўды беднага на канкрэтныя факты), цалкам апраўданы. Разам з тым А. Пыпін падкрэсліў і слабасць пазіцыі П. Бяссонава: «Аднак, паводле сваёй уласнай тэорыі, аўтар памыліўся ў тым, што «перыяды верасведомасці» не аднолькавыя ва ўсіх народаў: пры розных гістарычных умовах жыцця <...> яны развіваюцца мацней ці слабей. У дадзеным выпадку славяна-руская і грэчаская міфалогія несупастаўляльныя» [5, т. 2, 244]. Такім чынам, аналогіі П. Бяссонава (*Геркулес* / руск. *Таракан*, фінікійскае бажаство *Мелькарт* (*Марольф*) / руск. *Марка*, *багаты госць*) будуецца на «сырым матэрыяле» па-за «крытычнай азбукай», гэта хутчэй «філалагічна-містычныя тлумачэнні», чым параўнальны аналіз [5, т. 2, 246]. Паводле ўсталяваных у класічнай расійскай фалькларыстыцы ацэнак (А. Пыпін, С. Венгераў, М. Спяранскі), асэнсаванне спадчыны Бяссонава-міфалага доўгі час заставалася па-за ўвагай даследчыкаў.

У беларускай фалькларыстыцы значнасць постаці П. Бяссонава, укладальніка і рэдактара зборніка «Беларускія песні», прызнаецца даўно:

дастаткова ўзгадаць дапаможнікі і падручнікі па беларускаму фальклору, этнаграфіі, акадэмічнае выданне БНТ, даследаванні па гісторыі збірання і вывучэння беларускай каляндарна-абрадавай творчасці, па тыпалогіі і паэтыцы яе жанраў. Нарадазнаўчы патэнцыял фальклорнага зборніка «Беларускія песні» дэтэрмінаваны наяўнасцю ў ім узораў раннетрадыцыйнага пласта фальклору і шырокім канататыўным зместам уласных каментарыяў укладальніка. Багацейшы фактычны матэрыял аўтарскіх каментарыяў, багацце прыведзеных лінгвістычных фактаў даюць падставы пачаць даследаванне сістэмы ўвасобленых у іх міфалагічных поглядаў, адкрыць навукавай грамадскасці «свет беларускай міфалогіі» П. Бяссонава.

ЛІТАРАТУРА

1. *Азадовский, М. К.* История русской фольклористики: в 2 т. / М. К. Азадовский. – М., 1958–1963. Т. 1, 1958.; Т. 2, 1963.
2. *Бессонов, П. А.* Белорусские песни с подробным объяснением их творчества и языка, с очерками народного обряда, обычая и всего быта / П. А. Бессонов. Вып. 1. – М., 1871.
3. *Ліс, А. С.* Структура і семантыка абрадаў. Тыпалогія і паэтыка песень / А. С. Ліс // Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс [і інш.]. – Мінск, 2001.
4. Путеводитель по фондам личного происхождения отдела письменных источников Государственного Исторического музея / сост.: Э. И. Бакст [и др.]; под ред. В. Г. Вержбицкого. – М., 1967.
5. *Пыпин, А. Н.* История русской этнографии: в 4 т. / А. Н. Пыпин. – СПб., 1890–1892. Т. 2: Общий обзор изучений народности и этнография великорусская, 1891; Т. 4: Белоруссия и Сибирь, 1892.
6. *Ягич, И. В.* История славянской филологии / И. В. Ягич. – СПб., 1910.